

Korupcia v stredoveku a ranom novoveku*

BLANKA SZEGHYOVÁ

KLúčové slová: korupcia, simónia, nepotizmus, klientelizmus, stredovek, raný novovek, Uhorsko, vládárske zrkadlá, súdnictvo

Názory na to, čo je korupcia, sa vyvíjali a dodnes vyvíjajú a menia podľa toho, ako sa mení spoločnosť a jej hodnoty. Iné boli v hierarchizovanej stavovskej spoločnosti, kde väčšina obyvateľstva mala status poddaných a takmer bezprávne postavenie, iné sú dnes v demokratickej občianskej spoločnosti, v ktorej sú si všetci legislatívne rovní. Štúdiá skúma nielen tie aktivity, ktoré boli označované za korupčné už v dobovom diskurze, ale aj javy, na ktoré sa ako na korupčné začalo všeobecne nazerať až v modernej dobe. Na prvý pohľad, sa môže zdať zaradenie foriem správania definovaných ako korupčné až v novšej dobe, do štúdie o období stredoveku a raného novoveku anachronické. Tento prístup však umožní lepšie pochopiť vývoj v postojoch k jednotlivým formám korupcie, resp. sledovať procesy redefinície pojmu korupcie v jednotlivých historických obdobiach. Význam a použitie slova korupcia sa v priebehu storočí menilo. Kým v minulosti bolo úzko späté so zvykovým morálnym hodnotením problematického správania, v súčasnosti je jeho význam jednoznačnejší a obvykle aj legislatívne vymedzený.

Vzhľadom na súčasný stav bádania témy korupcie v stredoveku a ranom novoveku, keď sa môžeme oprieť len o niekoľko čiastkových štúdií, nie je tento príspevok hĺbkovou analýzou, ale predstavuje skôr úvod do problematiky. Zároveň je stručným prehľadom foriem správania sa a konania v skúmanom období, ktoré boli, resp. sú až dnes označované ako korupčné. Absencia relevantného výskumu korupcie v uhorskom prostredí v období stredoveku a raného novoveku, nám žiaľ neumožňuje zamerať sa na „domáci“ vývin. Preto budeme sledovať najmä vývoj v západnej Európe, no analogický vývoj predpokladáme aj v uhorskom prostredí. Všade tam, kde to bude možné, uvedieme aj konkrétne príklady z uhorského prostredia.

Pri skúmaní korupcie v jednotlivých obdobiach je nevyhnutné zohľadniť niekoľko okolností. Napríklad frekvenciu používania tohto termínu, to znamená, či isté druhy aktivít označovala za korupčné väčšina populácie, alebo len jej menšia časť (hoci tu musíme poznamenať, že vo väčšine prípadov môžeme hovoriť len o relatívne úzkej vrstve intelektuálnych elít).

---

* Štúdiá vznikla v rámci grantového projektu VEGA č. 2/0046/09 *Formy a obsah spoločenskej a sociálnej disciplinizácie v spoločenskom procese*.

Dôležitým faktorom je aj to, či sa kritika korupčného správania odzrkadlila aj v praxi, napr. prostredníctvom legislatívnych opatrení, ktoré by kritizované formy korupcie postihovali. Ako si ukážeme, v ranom stredoveku, ale i v neskorších obdobiach, sa kritika korupčných aktivít v politike i cirkvi odohrávala len v počtne obmedzenom intelektuálnom prostredí vzdelancov a jej vplyv na legislatívu a zmeny v praxi bol spočiatku minimálny, či dokonca nulový. Ak by sme použili farebnú typológiu Arnolda Heidenheimera, kde čierna korupcia predstavuje zhodne legislatívne i spoločensky jednoznačne neprijateľnú formu správania, biela korupcia naopak zahŕňa také druhy správania, ktoré sú väčšinou obyvateľstva považované za neškodné, aktivity, ktoré kritizovala intelektuálna elita by spadali do kategórie medzi bielou a čiernou korupciou, do tzv. sivej korupcie. Práve v tejto kategórii dochádza podľa Heidenheimera k najväčším zmenám a tlaku elít k reformovaniu systému.¹

Ďalším, už naznačeným aspektom, ktorý je nutné brať do úvahy, je neustálenosť terminológie v skúmanom období. Ani dnes nie je síce korupcia jednoznačne a globálne definovaný termín, no existuje aspoň zhoda pri definovaní jednotlivých foriem korupcie, pričom viaceré z nich sú vymedzené aj v zákonoch.² V minulosti sa však tento výraz používal pomerne voľne, skôr ako jeden z prívlastkov (navzájom často synonymicky zameniteľných), ktorý charakterizoval morálne nežiaduce javy, správanie alebo osobu, ktorá sa takýchto aktivít zúčastňovala. Tento jazykový úzus pri používaní slova korupcia je evidentný ešte aj v 19. storočí.³ Okrem toho, nepochybne existovali rozdiely v používaní slov korupcia, korupčný a ich ekvivalentov v jednotlivých jazykoch. Pre lepšie pochopenie histórie používania tohto slova si najprv osvetlíme jeho etymológiu.

1. Etymológia a definície

Slovo korupcia pochádza z latinského *corruptio*, čo je podstatné meno odvodené od slovesa *co(-m)rrumpo, corrumpere*. Základ slova je z protoindoeurópskeho slova *reup*, vo význame (niečo) chmatnúť, roztrhnúť, zlomiť. V latinčine má sloveso nasledujúce významy: 1. celkom zničiť, rozlámať, rozboriť, zrucať; 2. prekaziť, skaziť, zmariť, poškodiť, porušiť, zrušiť; 3. (meno, povest') poškvрниť, zohyzdiť, znetvoriť; 4. (dokumenty) sfaľšovať; 5. (charakter, povahu, mravy) skaziť, zviest'; 6. podplatiť.⁴ Pôvodný význam tohto slova sa vzťahoval na vyjadrenie materiálnej skazy, neskôr sa preniesol aj do abstraktnej roviny a práve tento neskorší

¹ HEIDENHEIMER, Arnold. J. Perspectives on the Perception of Corruption. In HEIDENHEIMER, Arnold J. – JOHNSTON, Michael – LEVINE, Victor T. (eds.). *Political Corruption. A Handbook*. New Brunswick; New Jersey : Transaction Publishers, 1989 (1999), s. 149-163.

² Pozri *Národný program boja proti korupcii*. Dostupné na internete: http://backup.transparency.sk/legislativa/061221_narod.pdf

³ V Británii sa spojenie „stará korupcia“ (*Old Corruption*) v 19. storočí používalo metaforicky na označenie predošlého politického útlaku. Ten mal rôznorodé prejavy, takže použitie výrazu „stará korupcia“ bolo v tejto súvislosti prakticky neobmedzené. HARLING, Philip. Parliament, the State, and 'Old Corruption': Conceptualizing Reform, c. 1790-1832. In GRÜNE, Niels – SLANIČKA, Simona (ed.). *Korruption - Historische Annäherungen an eine Grundfigur politischer Kommunikation*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2010, s. 346.

⁴ ŠPAŇÁR, Július – HRABOVSKÝ, Jozef. *Latinsko slovenský, slovensko latinský slovník*. Bratislava : SPN, 1987, s. 145; PRAŽÁK, Josef – NOVOTNÝ, František – SEDLÁČEK, Josef. *Latinsko-český slovník*. Praha : Unie, 1939, s. 311-312.

posun sa stal základom pre dnešný negatívny význam a používanie slova korupcia. Používanie v tejto abstraktnej rovine o skaze duší, charaktere, morálky a podobne sa dá datovať pravdepodobne do polovice 14. storočia, začiatkom 15. storočia sa slovo začalo používať aj na opis verejných úradov.⁵ Súčasný slovník slovenského jazyka ako synonymá k slovu korupcia uvádza úplatkárstvo a podplácanie, jeho význam je však v súčasnej slovenčine širší.⁶

Korupciou ako predmetom skúmania sa dnes zaoberajú popri politológoch a právnikoch aj historici a ekonómovia. V rámci týchto disciplín je definovaná podľa rôznych kritérií, ktoré najčastejšie vychádzajú z rozdielnych aspektov a metód bádania. Neraz definície vychádzajú z konkrétnej formy korupcie, ktorá však nemusí rovnako ideálne vystihovať aj ostatné formy tohto javu.⁷

Už aj vzhľadom na význam a použité slova korupcia v stredoveku a ranom novoveku je pri skúmaní korupčných aktivít v tomto období potrebné zohľadniť najmä morálny rozmer a zasadiť tieto problematické formy správania do kontextu hodnôt a noriem vtedajšej spoločnosti. V skúmanom období nie je možné opierať sa výlučne o právne normy, ktoré by korupčné správanie postihovali, a to najmä vzhľadom na dobové špecifiká práva a súdnej praxe. V Uhorsku napriek spísaniu zvykového práva Štefanom Werbőczym v roku 1514 prevládal aj naďalej právny partikularizmus. Právne zbierky obsahovali opatrenia len voči niektorým formám korupcie, kým ostatné sa v nich vôbec nespomínali. Z iných dobových prameňov je ale zrejmé, že ani tie formy korupčného správania, ktoré neboli legislatívne postihované, neboli vždy v súlade s dobovými etickými normami. Okrem toho netreba zabúdať, že súdna prax sa v skúmanom období neodvíjala striktne od normatívneho práva, ktoré sa skôr využívalo ako pomocný prameň. Rozhodujúce bolo miestne zvykové právo.

V najvšeobecnejšej rovine by sme mohli povedať, že korupcia vzniká z hodnotového konfliktu medzi osobnými a verejnými záujmami. Konkrétnejšie, korupcia je konfliktom medzi povinnosťami voči verejnosti vyplývajúcimi z výkonu verejnej funkcie či úradu a súkromnými záujmami. Zjednodušene povedané, protikladom korupcie je dobré, čestné, resp. spravodlivé vládnutie, či úradovanie a spoločenská zodpovednosť voči ostatným. Samozrejme je otázne, ako exaktne definovať pojmy ako čestnosť, spravodlivosť, prípadne neetické chovanie v politike a vo verejnej sfére v jednotlivých historických obdobiach. Napriek tejto výhrade však pri skúmaní korupcie v stredoveku a ranom novoveku budeme vychádzať z tejto všeobecnej definície.

V nasledujúcich častiach si bližšie priblížime viaceré javy a príklady z oblasti politiky, cirkvi a súdnictva, ktoré boli vnímané ako korupčné a pozrieme sa, ako sa vnímanie korupcie odrazilo v umení. Budeme si všímať i fenomén *daru* v skúmanom období a objasníme sociálne

⁵ <http://www.etymonline.com/index.php?search=corruption>

⁶ Národný program boja proti korupcii, s. 2-3. http://backup.transparency.sk/legislativa/061221_narod.pdf

⁷ GRÜNE, Niels. „Und sie wissen nicht was es ist.“ Ansätze und Blickpunkte historischer Korruptionsforschung. In GRÜNE, Niels – SLANIČKA, Simona (ed.). *Korruption - Historische Annäherungen an eine Grundfigur politischer Kommunikation*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2010, s. 11-34.

inštitúcie ako *familiarita*, či vzťahový systém *patrón – klient*. Naším cieľom je skúmať, prečo sa niektoré javy v súčasnosti považované za neprijateľné (korupčné) v sledovanom období bežne vyskytovali a neboli považované za morálne problematické.

2. Cirkev

Zatiaľ čo najčastejšou asociáciou so slovom korupcia je v modernej dobe oblasť politiky, v stredoveku sa toto slovo veľmi často používalo v spojitosti s cirkvou a jej praktikami. To bol aj dôvod, prečo najbežnejšiu formu korupcie v cirkvi, simóniu, označili niektorí historici za cirkevný korelát súčasnej korupcie v politike.⁸ Náboženstvo bolo v období stredoveku a raného novoveku všadeprítomné a cirkev svojím vplyvom zasahovala všetky sociálne vrstvy bez výnimky. Niet preto divu, že praktiky stredovekej cirkvi sa s rastom jej moci a bohatstva stávali terčom kritiky. Okrem toho v skúmanom období boli politika a cirkev vzájomne prepojené, nielenže sa pápeži a cirkevní hodnostári miešali do svetskej politiky, ale aj svetskí vládcovia využívali svoju moc a aktívne zasahovali do cirkevnej sféry.

Predmetom kritiky cirkvi nebola len simónia, t. j. svätokupectvo, ale aj ďalšie aspekty fungovania cirkvi. Išlo napríklad o nedodržiavanie sľubu čistoty, čoho najkrikľavejším príkladom boli niektorí pápeži ako Inocent VIII., či Alexander VI., ktorí mali viacerých potomkov.⁹ Ďalej to bol nepotizmus, čiže rodinkárstvo a život v blahobyte cirkevných hodnostárov a predstavených kláštorov, ktorí sa neraz spôsobom života podobali viac aristokratom než služobníkom božím. Na druhej strane, túžba po čistom kresťanskom živote oslovovala ľudí bez ohľadu na spoločenské postavenie a priviedla viacerých k nesúhlasu s fungovaním cirkvi. Išlo buď o jednotlivcov ako Wiliam Ockham (asi 1288 – asi 1348), John Wyclif (asi 1328 – 1384), Jan Hus (asi 1369 – 1415) alebo Girolamo Savonarola (1452 – 1498), ktorí usilovali o reformu, či nápravu cirkvi, ale boli to aj celé hnutia, ktoré sa snažili svojím zmysľaním a spôsobom života priblížiť k učeniu Krista tak, ako to vyjadrovali evanjeliá.

Reakcia cirkvi na kritiku vzdelancov či na hnutia chudoby bola rôzna, podľa toho, nakoľko ju dotyčné názory ohrozovali. Spravidla ak nijako neútočili na cirkevnú moc a hierarchiu, mohli žiť podľa vlastného presvedčenia, ak však ich učenie bolo vnímané ako nebezpečné, označila cirkev tieto hnutia a názory za kacírské a často ich s pomocou svetskej moci neľútostne a tvrdo potlačila. Od 11. storočia slúžila cirkvi na aktívne vyhľadávanie heretikov a kacírov biskupská inkvizícia; od 1232 bola inkvizícia v rukách rádu dominikánov.

Počas vlády tzv. renesančných pápežov sa však reputácia pápežstva výrazne zhoršila a kritika cirkvi sa značne rozšírila. Ešte koncom 15. storočia cirkev dokázala umlčať Girolama Savona-

⁸ DURANT, William J. – DURANT, Ariel. *The Story of Civilization. Part IV. The Age of Faith. A History of Medieval Civilization – Christian, Islamic, and Judaic – from Constantine to Dante: A. D. 325 – 1300*. New York : Simon and Schuster, 1950, 4. kniha, 21. kapitola, časť VII, Church Reform.

⁹ Otázka celibátu bola dlho predmetom kontroverzií, jednoznačný a všeobecne prijímaný postoj proti manželstvu klerikov sa presadil až v záveroch Druhého lateránskeho koncilu v roku 1139. LOGAN, F. Donald. *A History of the Church in the Middle Ages*. London : Routledge, 2002, s. 110.

rolu, dominikánskeho mnícha, ktorý sa preslávil radikálnymi kázňami proti „hriechom doby“: medzi inými aj kritikou korupcie v cirkvi, pričom otvorene narážal aj na pápežstvo. Savonarola bol nekompromisný a nepodplatiteľný a nedal sa umlčať sľubom získania kardinálskej hodnosti od pápeža Alexandra VI. Po zákaze kázania a exkomunikácii sa postavil proti pápežovi a vyhlásil, že nie je pravým pápežom a dokonca ani kresťanom, na čo ho vo Florencii zatkli, podrobili mučeniu a následne popravili.¹⁰

Narastajúca kritika a snahy o nápravu sa však už nedali umlčať a všeobecná nespokojnosť prerástla na prahu novoveku do reformačného hnutia a náboženských vojen a následne do rozpadu dovtedy jednotnej západorímskej cirkvi. Pozrime sa na dva najtypickejšie korupčné prejavy cirkevnej politiky, simóniu a nepotizmus, trochu bližšie.

2.1 Simónia

Simónia alebo svätokupectvo, bola forma korupcie typická pre stredovekú cirkev. Termín simónia je odvodený od mena biblickej postavy Šimona Mága zo Skutkov Apoštolov (8 : 9-24), ktorý si chcel za peniaze kúpiť božiu moc od apoštolov. Podľa toho sa simónia definuje ako obchodovanie s duchovnými záležitosťami, najmä kupovanie cirkevných funkcií, či hodností a predaj odpustkov a sviatostí, pričom takéto obchodovanie prebiehalo za peniaze, dary, služby alebo ochranu. Tento pojem zahŕňal viaceré aktivity a dotýkal sa najmä vyššej cirkevnej hierarchie.

Už v roku 1046 bol pápež Gregor VI. (1045 – 1046) obvinený na biskupskej synode, že pápežstvo odkúpil od mladého pápeža Benedikta IX. (1032 – 1045, ?1047 – 1048), ktorý vraj mal odstúpiť kvôli zamýšľanému sobášu. Gregor VI. sa tým ani netajil, no tvrdil, že vzhľadom na špecifické okolnosti v skutočnosti nemohlo ísť o simóniu. Pod vplyvom nepriaznivej politickej konštelácie však bol nakoniec nútený odstúpiť.¹¹

Krátko na to taliansky teológ a reformátor kardinál Peter Damiani (asi 1007 – 1072) adresoval pápežovi spis *Liber Gomorrhianus* (asi 1050), v ktorom ostro kritizoval neresti duchovenstva a v ktorom vyššie spomenutého pápeža Benedikta IX. nazval „pekelným diablom prestrojeným za kňaza.“¹² K otázke, či je platné vysvätenie duchovných, ktorí sa previnili simóniou však v spise *Liber Gratissimus* (asi 1053) zaujal zmierlivé stanovisko, ktoré mohli dotknutí duchovní využívať ako argument vo svoj prospech.¹³

¹⁰ KELLY, John N. D. *The Oxford Dictionary of Popes*. Oxford; New York : Oxford University Press, 1986, s. 254.

¹¹ Pozri aj nižšie časť o nepotizme. LOGAN, ref. 9, s. 103; KELLY, ref. 10, s. 143-45.

¹² PAYER, Pierre J. (ed.). *Book of Gomorrah : An Eleventh Century Treatise against Clerical Homosexual Practice*. Waterloo, Ontario : Wilfrid Laurier University Press, 1982.

¹³ LOGAN, ref. 9, s. 110.

Oveľa prísnejší bol v týchto otázkach v 13. storočí teológ a filozof Tomáš Akvinský (asi 1224 – 1274), ktorý sa simóniou obšírne zaoberal vo svojej *Teologickej sume*. V diele podrobne rozobral dovtedajšie teologické pohľady na rôzne aspekty simónie a svoje názory zhrnul v odpovediach na konkrétne námietky na to, čo vlastne simónia je a čo nie. Skúmal, či je prijateľné kupovať sviatosti a duchovné úkony, či sa smú predávať veci spojené s duchovnom, či sa človek previní simóniou prijatím len materiálnych darov alebo aj „slovných darov“ či darov vo forme služby. Pozornosť venoval aj otázke trestov za svätokrádež. Simóniu definoval ako kúpu, resp. premyslený plán na kúpu alebo predaj niečoho duchovného, resp. vecí, ktoré sú s duchovnými záležitosťami spojené. Podľa Akvinského sa aj pápež, tak ako ktokoľvek iný, môže dopustiť simónie. Nie je totiž vlastníkom majetku cirkvi, len jej najvyšším spravovateľom. Podobne aj duchovné osoby sú povinné vykonávať duchovné úkony bez ďalšej odmeny, keďže na živobytie dostávajú predpísanú odmenu z cirkevných zdrojov.¹⁴

Úvahy T. Akvinského nemali napriek jeho intelektuálnej autorite na cirkevnú prax žiaden zásadný vplyv a simónia v rozličných formách prekvitala aj v nasledujúcom období. Nesúhlas s týmito praktikami sa odzrkadlil aj v dobovej umeleckej literatúre. Na prelome 13. a 14. storočia zaradil Dante Alighieri do svojho *Pekla* kvôli simónii pápeža Mikuláša III. (1277 – 1280) a naznačil, že tam skončia aj pápeži Bonifác VIII. (1294 – 1303) a Klement V. (1305 – 1314).¹⁵ Simóniu považoval za druh duchovnej prostitúcie, smilstva a znásilnenia, ba priam za zneužitie svätého zväzku, za ktorý sa tradične považovalo spojenie medzi Kristom – ženíchom a cirkvou – nevestou.¹⁶

Ako na krádež sa v 14. storočí na simóniu pozeral anglický scholastický filozof a teológ John Wyclif (asi 1328 – 1384). V spise *O simónii*, ktorý patrí medzi dvanásť kníh, ktoré napísal v rokoch 1374 – 1382, spomína aj názor staršieho autora, dominikána Williama Peraulta (asi 1190 – 1271), podľa ktorého bola simónia duchovnou sodomiou (pod sodomiou sa v tej dobe rozumel vzťah medzi dvoma osobami rovnakého pohlavia, zväčša mužského).¹⁷ Logika prirovnania bola nasledovná: pri telesnej sodomii sa stráca semeno, z ktorého by mohol vzniknúť človek, čo je proti prírode a rovnako aj v duchovnej sodomii semienko božieho slova, vďaka ktorému by vyrástla generácia kresťanov, vyjde navivoč. V spise Wyclif vyslovil názory, z ktorých viaceré nájdeme už aj v *Sume* T. Akvinského. Napríklad zhodne tvrdili, že cirkev nemá žiadne právo na pozemskú moc a bohatstvo a kritizoval angažovanie sa pápeža v svetskej politike.¹⁸ Svätokupectvo bolo hriechom, pretože podľa Biblie, čo má cirkev zadarmo od boha, má zadarmo aj rozdávať.¹⁹ V tomto zmysle totiž odpovedal apoštol Peter

¹⁴ AQUINO, Thomas de. *Summa Theologiae*. (Secunda Pars Secundae, Questio 100, Sex Articuli). Dostupné na internete: <http://www.corpusthomicum.org/sth3092.html>

¹⁵ Napísaná niekedy medzi 1308 – 1321. DANTE, Alighieri. *Božská komédia. Peklo*. Prvá časť trilógie. Bratislava : Tatran, 1982, s. 19, 53-87, 156-159.

¹⁶ DANTE, ref. 15, 19. 1-4, s. 150.

¹⁷ WYCLIF, Johannis. *Tractatus de Simonia*. London : Trübner & Co., 1898. Dostupné na internete: http://lollardsociety.org/pdfs/Wyclif_de_Simonia.pdf

¹⁸ LINDBERG, Carter. *The European Reformations*. Oxford : Blackwell, 1996, s. 43.

¹⁹ Evanjelium podľa Matúša 10:8: „Zadarmo ste dostali, zadarmo dávajte.“ (Ježiš učeníkom o dare Ducha Svätého).

Šimonovi Mágovi na jeho pokus kúpiť si božiu moc: „*Tie tvoje peniaze ťa privedú do skazy. Myslíš si azda, že sa Boží dar dá kúpiť?*“ Simóniu prirovnal k lepre, pred ktorou sa musí mať cirkev na veľkom pozore kvôli jej nákazlivosti.

V traktáte *O občianskom panstve* (1384) Wyclif zašiel vo svojej kritike cirkevnej moci ešte ďalej, keď použil biblickú metaforu z *Knihy prísloví* (30:15) a prirovnal diabla k pijavici s dvanástimi nenásytnými dcérami: pápežom, kardinálmi, biskupmi, arcidiakonmi, kancelármi, dekanmi, rektormi, kňazmi, mníchmi, rehoľníkmi, úradníkmi a vyberačmi cirkevných desiatkov.²⁰ Všetkých ich obvinil zo simónie, keďže každý z nich, ak by mal k dispozícii dostatok financií, by si kúpil vyššiu cirkevnú pozíciu a využil na to prostriedky chudobných farníkov.

Uvedené názory teológov nijako zásadne neovplyvnili praktiky v stredovekej cirkvi a proti simónii pri voľbe pápežov sa pokúsil bojovať svojou bulou *Cum tam divino* až pápež Július II. (1503 – 1513) v roku 1503. Zároveň zvolal Piaty lateránsky koncil (1512 – 1517), ktorý mal za úlohu odstrániť korupciu v cirkvi a Rímskej kúrii. Je pritom paradoxné, pre tú dobu však príznačné, že aj za úspešnou kariérou tohto pápeža boli simónia a nepotizmus – jeho strýkom bol pápež Sixtus IV. (1471 – 1484).²¹ Koncil sa však skončil pomerne neúspešne, bez prijatia účinných opatrení, ktoré by riešili korupčné praktiky v cirkvi.²² Len sedem mesiacov po rozpustení koncilu, v októbri 1517, spísal Martin Luther po latinsky svoje výhrady voči predaju odpustkov, ktoré sa stali známe pod názvom *95 téz*.

V tomto období cirkev čoraz viac využívala veriach ako zdroj príjmov kvôli financovaniu rozsiahlych stavebných projektov a udržiavaniu luxusného života na pápežskom dvore. Začiatkom 16. storočia cirkev výrazne rozšírila pre ňu veľmi výnosnú prax predávania odpustkov. Spočiatku boli odpustky biskupským alebo pápežským potvrdením, že hriechy, ktoré kajúcnik spáchal, sú po absolvovaní pokánia, odpustené a nebude za nich posmrtno trpieť v očistci. Z toho sa postupne vyvinula prax, že na vykúpenie sa zo smrteľných hriechov postačuje zaplatenie určeného poplatku. Začiatkom 16. storočia sa v nemeckom jazykovom prostredí stala neslávne známou veta: „*Len čo v pokladnici minca zacengá, hneď duša z očistca vyskočí.*“²³ Jej autorom bol dominikán Johann Tetzel, ktorého pápež Leo X. (1513 – 1526) splnomocnil predávaním odpustkov v Nemecku. Kazateľ M. Luther s nevôľou sledoval, ako si ľudia namiesto spovede kupujú odpustky a to dokonca aj za budúce hriechy, či za hriechy svojich zomrelých príbuzných. Práve toto nemorálne obchodovanie s najzákladnejšími náboženskými princípmi ho podnietilo k napísaniu *95 téz*.

²⁰ WYCLIFFE, Ioannis. *Tractatus de Civili Dominio Liber Primus*. Ed. R. L. Poole. London : Truebner, 1885. Dostupné na internete: <http://www.humanities.mq.edu.au/Ockham/wyclat.html>

²¹ KELLY, ref. 10, s. 255 – 256.

²² Piaty lateránsky koncil zaujal k nepotizmu dokonca schvaľujúci postoj.

²³ V nemeckom origináli: „*Wenn das Geld im Kasten klinget, die Seele aus dem Fegefeuer springt.*“ LINDBERG, ref. 18, s. 69 – 71.

Lutherove tézy boli pôvodne zamýšľané ako podnet na učeneckú diskusiu na pôde Wittenbergskej univerzity, čoskoro sa však vďaka kníhtlači a ich prekladu do nemčiny rozšírili medzi širšie vrstvy obyvateľstva nielen v nemeckých kráľovstvách, kniežatstvách a mestách, ale aj v ďalších oblastiach Európy. Ich úspech spočíval aj v ich forme. Tézy boli krátke a ľahko zrozumiteľné aj pre nevzdelané obyvateľstvo. Napríklad téza 86: „*Prečo pápež, ktorého majetok je väčší ako majetok najbohatšieho Crassa, teraz nestavia Chrám sv. Petra za svoje vlastné peniaze, ale za peniaze chudobných kresťanov?*“ Tézy mali obrovský ohlas. Hoci Lutherovi nešlo o rozdelenie cirkvi, reformačné hnutie začalo žiť svojím vlastným životom a čoskoro sa vyčlenili aj ďalšie reformačné smery (kalvinizmus, zwingliánstvo a ďalšie), ktoré boli vo svojich názoroch ešte radikálnejšie.

Pápežský dvor sa spočiatku vzpíeral zvolaniu koncilu, ktorý by riešil kritizované korupčné praktiky, nakoniec sa však pod tlakom udalostí a na naliehanie cisára Karola V., ktorý sa snažil o uzmierenie katolíkov a protestantov, uskutočnil Tridentský koncil (1545 – 1563), ktorý sa zapísal do histórie ako jeden z najdôležitejších koncilov v dejinách cirkvi.²⁴ Cieľom koncilu bolo okrem zaujatia postoja k reformačnému hnutiu zreformovať cirkevnú správu a disciplínu. Zámer, ktorý si kládol už predchádzajúci Piaty lateránsky koncil, no bez výraznejšieho úspechu. Tridentský koncil sa síce definitívne rozišiel s protestantským učením a odsúdil ho, no zároveň je nesporné, že práve vďaka kritike reformátorov prijal mnohé disciplinizačné opatrenia, ktoré mali odstrániť najmarkantnejšie príklady cirkevnej korupcie. Od odpustkov sa síce neupustilo, ale prijali sa dekréty, ktoré zamedzovali obchodovaniu s odpustkami, ako aj kupovanie cirkevných úradov. Zároveň sa prijali reformy, ktoré sa týkali morálky v kláštoroch, nevyhnutnosti celibátu, vzdelania kňazstva, problému sídla biskupov (tých, ktorí nesídlili v mieste svojho biskupstva) a biskupov, ktorí užívali viacero benefícií.

Reformácia vyprovokovala reformu vo vnútri katolíckej cirkvi, následkom čoho sa dokázala zbaviť najvýraznejších prejavov zneužívania cirkevnej moci a korupcie. Ako si však ukážeme v nasledujúcej časti, na radikálne opatrenia proti nepotizmu doba ešte nebola celkom zrelá a na odstránenie tohto javu bol potrebný dlhší čas. Pápeži, ktorí sa zasadzovali za reformu v cirkevnej správe a disciplíne, nepotizmus bežne praktizovali a nepovažovali za potrebné voči nemu zasiahnuť.

2.2 Nepotizmus

Nepotizmus alebo rodinkárstvo je uprednostňovanie vlastnej rodiny a priateľov na lukratívne pozície zdanlivo bez zásluhy. Etymologicky má nepotizmus pôvod v talianskom slove *nepotismo*, odvodenom od slova *nepote* (latinsky *nepos*, *nepotis*) vo význame synovec.

²⁴ LINDBERG, ref. 18, s. 339. HSIA, R. Po-chia. *The World of Catholic Renewal, 1540 – 1770*. Cambridge : Cambridge University Press, 2005, s. 10 – 25. *The Council of Trent (The canons and decrees of the sacred and oecumenical Council of Trent)*. Ed. a preklad. J. Waterworth. London : Dolman, 1848, Hanover Historical Texts Project. Scanned by Hanover College students in 1995. Dostupné na internete: <http://history.hanover.edu/early/trent.html>

Vznik termínu sa kladie do druhej polovice 17. storočia. Spätne pomenúval praktiky stredovekej a ranonovovekej cirkvi, keď viacerí pápeži, keďže vlastné deti kvôli sľubu čistoty zvyčajne nemali, uprednostňovali na vysoké cirkevné pozície svojich príbuzných, väčšinou synovcov, a to neraz bez náležitej kvalifikácie alebo už v útlom veku.²⁵ Pravdepodobne však slovo synovec bolo v niektorých prípadoch eufemizmom pre vlastného potomka.²⁶

Vzhľadom na čas vzniku termínu nepotizmus je jeho použitie do obdobia staršieho ako druhá polovica 17. storočia v istom zmysle anachronické. Napríklad, keď T. Akvinský kritizoval v 13. storočí prax udeľovania cirkevných benefícií z dôvodu príbuzenstva, považoval ju za simóniu.²⁷ Relatívne neskorý vznik tohto termínu do istej miery svedčí o tom, že nepotizmus nebol v tomto období všeobecne vnímaný ako odsúdeniahodný. Práve naopak, rodinkárstvo bolo bežným a samozrejším javom aj mimo cirkevnej sféry, vo svetskej politike. Vládcovia a aristokracia dosadzovala do významných funkcií svojich príbuzných a táto prax nebola považovaná v skúmanej dobe za morálne pochybnú. V tomto svetle treba chápať aj cirkevný nepotizmus ako dobový prostriedok mocenského či politického boja, keď sa pápeži snažili posilniť vlastnú pozíciu na úkor kolégia kardinálov.

Prvým známym kardinálom – synovcom (*cardinalis nepos*) bol Lotario, bratranec pápeža Benedikta VIII. (1012 – 1024), vymenovaný v roku 1015. Benedikt vymenoval za kardinála aj svojho brata, ktorý nastúpil ako pápež Ján XIX. (1024 – 1032) bezprostredne po ňom a ďalšieho bratranca, z ktorého sa neskôr stal pápež Benedikt IX. (trikrát, v rokoch 1032 – 1048).²⁸ Rekordérom bol pápež Klement VI. (1342 – 1352), ktorý vymenoval šiestich svojich synovcov za kardinálov v jeden deň.

Neraz sa týmto spôsobom vytvárali doslova pápežské dynastie. Medzi najznámejšie patrila rodina Borgiovcov a ich pápeži Calixtus III. (1455 – 1458) a Alexander VI. (1492 – 1503). Alexander VI. povýšil na kardinála aj brata svojej milenky, neskoršieho pápeža Pavla III. (1534 – 1549). Posledne menovaný do zboru kardinálov dosadil už dva mesiace po svojom zvolení svojich vnukov, a to vo veku 14 a 16 rokov.²⁹ Ak by sme chceli uviesť mená všetkých pápežov, ktorí povýšili na kardinála nejakého svojho príbuzného, bolo by v skutočnosti jednoduchšie uviesť mená tých, ktorí tak neurobili, keďže ten druhý zoznam by bol oveľa kratší. V období od Avignonského pápežstva (1309 – 1377) až do vydania proti-nepotistickej buly *Romanum decet Pontificem* pápežom Inocentom XII. v roku 1692 každý renesančný pápež bez výnimky a takmer všetci ostatní mali v kardinálskom zbore aspoň jedného svojho príbuzného.³⁰ Odhaduje sa, že asi 15 až 19 kardinálov, ktorí boli vymenovaní vďaka príbuzenskému

²⁵ Z latinského slova *nepos*, *nepotis*. Online Etymology Dictionary, 2010. Douglas Harper: <http://dictionary.reference.com/browse/nepotism>

²⁶ Online Etymology Dictionary, ref. 25, <http://dictionary.reference.com/browse/nepotism>

²⁷ AQUINO, ref. 14, <http://www.corpusthomicum.org/sth3092.html>

²⁸ KELLY, ref. 10, s. 140. GURUGE, Anura. *The Next Pope 2010. After the Pope Benedict XVI*. Alton : Edition One, 2010, s. 105.

²⁹ KELLY, ref. 10, s. 261.

³⁰ BUNSON, Matthew. Cardinal Nephew. In *The Pope Encyclopedia*. New York : Crown Trade Paperbacks,

zväzku s pápežom sa neskôr sami stali pápežmi.³¹ S praxou menovania kardinálov – synovcov však bolo spojené aj kumulovanie funkcií. Napríklad už spomenutý Alessandro Farnese (1520 – 1589), vnuk pápeža Pavla III., ktorý bol vymenovaný za kardinála vo veku 14 rokov, bol zároveň vicekancelárom pápežskej kúrie a užíval naraz 64 benefícií.³²

V kontexte boja o vplyv a moc v cirkvi medzi pápežom a kardinálmi treba vidieť aj pokusy zboru kardinálov a cirkevných koncilov o sprísnenie kritérií na osoby, ktoré mohli byť vymenované za kardinálov. Bazilejský, resp. Florentský koncil (1431 – 1445/49), pomenovaný podľa miest, v ktorých postupne zasadal (presúval sa z Bazileja do Ferrary a Florencie), vydal dekréty, ktoré určovali maximálny počet kardinálov na 24. Mali byť zvolení rovnomerne zo všetkých území kresťanského sveta. Z jedného „národa“ nesmela byť viac ako tretina zboru kardinálov a z jedného mesta či diecézy mohol pochádzať len jeden kardinál. Z „národa“, z ktorého v tom čase pochádzala viac ako tretina kardinálov, nemal byť zvolený nikto, kým ich podiel neklesne na tretinu. Mali to byť muži výnimočných vedomostí, dobrého správania, s praktickými skúsenosťami, najmenej 30-roční, majstri, doktori alebo licenciáti vzdelaní v cirkevnom alebo svetskom práve. Aspoň tretina alebo štvrtina z nich mala byť majstrami či licenciátmi Svätého písma. Len zopár z nich mohlo byť synmi, bratmi či synovcami kráľov alebo väčších kniežat. Synovci pápeža alebo ktoréhokoľvek kardinála nemali byť zvolení za kardinálov, rovnako „bastardi“, osoby fyzicky postihnuté alebo osoby zlej povesti (infámie), či poškvrnené zločinom. Len v prípade nevyhnutnosti alebo keď si to vyžadoval prospech cirkvi, mohol byť 24-členný zbor kardinálov rozšírený o dvoch ďalších členov, ktorí museli vynikať svätým životom a mravnosťou.³³

Podobne aj v roku 1464 sa zbor kardinálov snažil pred voľbou nového pápeža využiť právo na spísanie kapitulácie. Bola to stratégia, ktorou sa snažili obmedziť moc pápeža. Kapitulácia z roku 1464 okrem iného povoľovala budúcemu pápežovi Pavlovi II. (1464 – 1471) vymenovať maximálne jedného synovca za kardinála.³⁴ Oba pokusy, Bazilejský koncil i kapitulácia, sa však v praxi nezrealizovali. Ignoroval ich Pavol II. i nasledujúci pápeži.

Piaty lateránsky koncil (1512 – 1514) dokonca znamenal v tomto smere regres, keď vyhlásil starosť o vlastných príbuzných za chvályhodnú a menovanie synovcov – kardinálov ospravedlňoval potrebou starostlivosti o chudobných členov rodiny.³⁵ Predurčil tak vývoj na ďalšie takmer dve storočia. Od praxe nepotizmu neupustili pápeži ani pod vplyvom protestantského hnutia a neriešil ho ani reformný Tridentský koncil (1545 – 1563). Napríklad pápež Pavol IV.

1995. Dostupné na internete. <http://media.isnet.org/kristen/Ensiklopedia/CardinalNephew.html>

Zoznam kardinálov – synovcov na: http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_cardinal-nephews

³¹ VIDMAR, John. *The Catholic Church Through The Ages : A History*. Mahwah : Paulist Press, 2005.

³² MIRANDA, Salvador. *The Cardinals of the Holy Roman Church*. A digital resource. Florida International University Libraries. 1998 – 2011 . Dostupné na internete: <http://www2.fiu.edu/~mirandas/bios1534.htm>

³³ Dekréty z koncilu dostupné na internete: <http://www.piar.hu/councils/ecum17.htm>

³⁴ KELLY, ref. 10, s. 249.

³⁵ <http://www.piar.hu/councils/ecum18.htm>

(1555 – 1559) bol celkom pod vplyvom svojich synovcov, najmä kardinála Carla Carafu, ktorý bol jeho hlavným poradcom. Až pod tlakom politickej situácie, v dôsledku ich škandalózneho počínania a neúspešného angažovania sa vo vojne so Španielskom, bol nakoniec Pavol IV. v roku 1559 prinútený synovcov verejne uvrhnúť do nemilosti a vykázat' ich z Ríma.³⁶ Nasledujúci pápež Pius IV. (1559 – 1565) sa neslávne preslávil štedrým rozdávaním peňazí cirkvy svojim príbuzným.³⁷

Prax nepotizmu v cirkvi vyvrcholila v 17. storočí. V tom čase vzniklo aj kritické dielo z pera talianskeho protestanta a historika Gregoria Letiho, venované histórii pápežského nepotizmu.³⁸ Proti nepotizmu rázne zasiahol až pápež Inocent XII. (1691 – 1700) v roku 1692 už spomenutou bulou *Romanum decet Pontificem*. V nej sa zakazovalo budúcim pápežom udeľovať majetky, úrady a iné benefíciá ktorémukoľvek zo svojich príbuzných, s výnimkou nanajvýš jediného príbuzného, ktorý sa smel stať kardinálom ak spĺňal všetky náležité podmienky.³⁹ Inocent XII., ktorý sa zároveň snažil zaviesť jednoduchší a úspornejší spôsob života na pápežskom dvore v tejto súvislosti vyhlásil, že jeho príbuznými sú chudobní blížni, ktorým sa malo pomáhať verejnou dobročinnosťou. Nepotizmus v kardinálskom zbore nezanikol hneď po vydaní buly Inocenta XII., no tých pár pápežov, ktorí ešte vymenovali za kardinálov svojich príbuzných, neprekročili limit stanovený Inocentom XII.⁴⁰

3. Politika

Keďže ovplyvňovať politiku na akejkolvek úrovni, centrálnej, regionálnej alebo mestskej mohlo v stredoveku a ranom novoveku len malé percento privilegovaných, politické praktiky sa väčšiny obyvateľstva dotýkali len nepriamo. Zároveň však platilo, že čím bola politika na nižšej regionálnej úrovni, tým intenzívnejšie vstupovala i do života bežného obyvateľstva. Mnohé európske mestá mali vlastnú samosprávu so značnými administratívnymi, hospodárskymi, súdnymi a štatutárnymi právomocami. Zasahovať či ovplyvňovať mestskú samosprávu mohli zvyčajne len majetnejší obyvatelia – mešťania, ktorí získali mestské právo (*ius civile*, *Burgerrecht*). Na druhej strane, skutočnosť, že mestská rada a richtár boli volení, ale i vzhľadom na to, že mestá tvorili územne i čo do počtu obyvateľov relatívne obmedzenú komunitu, činnosť mestských úradníkov bola pod väčším prirodzeným dohľadom všetkých, aj nepriviligovaných obyvateľov mesta.

³⁶ KELLY, ref. 10, s. 265 – 266.

³⁷ KELLY, ref. 10, s. 266 – 267.

³⁸ LETI, Gregorio. *History of the Popes Nephews from the Time of Sixtus the IV to the Death of the Last Pope Alexander the VII in Two Parts. (Il nipotismo di Roma, O Vera Relatione, 1667)*. Preklad do angličtiny Wiliam Aglionby, 1669.

³⁹ KELLY, ref. 10, s. 290 – 291.

⁴⁰ Týchto pravidiel sa držal napr. Inocent XIII. (1721 – 1724), ktorý v roku 1721 vymenoval za kardinála svojho príbuzného – brata Bernarda. KELLY, ref. 10, s. 293.

Dobové predstavy o tom, ako by mala vyzerat' dobrá vláda v meste, resp. ako by nemala vyzerat', nám pomáhajú osvetliť niektoré diela výtvarného umenia. V toskánskej Siene sa v zasadacej sieni (*Sala dei Nove, Sala della Pace*) radnice (*Palazzo Pubblico*) zachovali tri fresky z obdobia ranej renesancie (1338 – 1340). Znázorňujú *Dobrá vládu, Zlá vládu* a ich dôsledky na život v meste a vidieku a ich autorom je významný predstaviteľ sienskej maliarskej školy Ambrogio Lorenzetti. Na severnej stene sa nachádza freska *Dobrá vláda*, na ktorej uprostred sediaci muž dôstojného vzhľadu symbolizuje mesto Sienu. Po jeho stranách sedia tri alegorické ženské postavy, personifikujúce cnosti dobrej vlády: naľavo Mier, Sila a Rozvaha a napravo Veľkorysosť, Umiernenosť a Spravodlivosť (*Pax, Fortitudo, Prudentia, Magnanimitas, Temperantia, Iustitia*). Nad nimi sa vznášajú tri náboženské cnosti a to Láska, Viera a Nádej (*Caritas, Fides, Spes*). Naľavo od týchto sediacich postáv je ďalšia výrazná personifikácia Spravodlivosti. Balansuje váhy, ktoré drží Múdroosť zobrazená len ako hlava bez tela, usmerňujúca myšlienky Spravodlivosti. Z hľadiska kompozície za najdôležitejšie možno považovať postavy vládca, Mieru a Spravodlivosti. Na obraze sú v popredí dole zobrazené aj postavy vtedajšej Sieny, svorný sprievod dvadsiatich štyroch sienských radných pánov, ktorí z rúk Svornosti preberajú povraz visiaci z vyvážených váh Spravodlivosti a nesú ho k panovníkovi.⁴¹

Na východnej stene sú vyobrazené *Účinky dobrej vlády na mesto a vidiek* a na západnej jej protiklad *Zlá vláda a jej účinky na mesto a vidiek*. V meste pod zlou vládou, ktorú reprezentuje vládca – Tyran diabolského vzhľadu a po jeho stranách sediace postavy symbolizujúce Krutosť, Zradu, Podvod, Hnev, Spory a Vojnu, už postava Spravodlivosti nesedí na tróne, ale leží zviazaná dole pod nohami Tyrana a jej váhy sú rozbité. Nad Tyranom sa vznášajú tri ďalšie personifikácie a to Chamtivosť, Pýcha a Samolúbosť a symboly útlaku – meč a jarmo. V meste pracuje len kováč, ktorý vyrába zbrane a v uliciach vidno bijúce sa a kradnúce postavy. Vidiek je zničený a spustnutý, vidieť horiace domy.

Naproti tomu, mesto za dobrej vlády je predstavené ako miesto, ktoré je dobre zásobované, kde prosperujú remeslá, cechy a obchod, kde prebieha stavebná aktivita, v uliciach vidno svadobný sprievod a tancujúce postavy dievčat. Na udržiavanom vidieku sa zberá úroda a počestní cezeň bezpečne prechádzajú. Nad dobrým mestom a vidiekom sa vznáša Bezpečnosť (*Securitas*), zatiaľ čo nad zlým Strach (*Timor*).⁴²

O tom, čo konkrétne sa od mestských funkcionárov požadovalo, a čo naopak bolo pre riadny a čestný výkon ich funkcie neprípustné, vypovedajú aj dobové prísahy, ktoré predstavitelia mestskej samosprávy počnúc richtárom a prísaznými až po menej významných mestských

⁴¹ Maliar sa inšpiroval Platónovou filozofiou z diela *De civitate dei*. PROKOPPOVÁ, Mária. *Lorenzetti*. Budapest : Corvina; Bratislava : Tatran, 1986, s. 13-14.

⁴² PROKOPPOVÁ, ref. 41, s. 14, príloha č. 25-26. Vyobrazenie fresiek dostupné na internete: <http://www.tulane.edu/~tluongo/Lorenz/sld001.htm>
<http://www.medievalwall.com/painting/ambrogio-lorenzetti-palazzo-pubblico-siena/>

zamestnancov skladali pri nástupe do úradu, funkcie či služby. Viaceré mestské prisahy sa zachovali aj z uhorského prostredia. Napríklad podľa notárskej prisahy z Košíc z roku 1557 mestský notár sľuboval, že bude slúžiť chudobným i bohatým, malým aj veľkým, po celý čas verne, usilovne a ochotne, pomlčí o tajnostiach mestskej rady, mestské peniaze bude poctivo prijímať a vydávať a bez povolenia mestskej rady do mestských kníh nič nezapíše.⁴³ V levočskej prisaha z roku 1579 notár Filip Queschin okrem iného sľubuje, že bude dodržiavať mestské štatúty a predpisy, nebude prihliadať na priateľstvo, nepriateľstvo, ani na dary, ale uspokojí sa so svojím zvyčajným notárskym platom.⁴⁴

Ak si poslednú prisahu rozanalyzujeme, pod „*prihliadaním na priateľstvo či nepriateľstvo*“, môžeme tušiť dobový opis klientelizmu, poprípade rodinkárstva. Pod „*darmi*“ zas môžeme na prvý pohľad vidieť úplatky. Hlbšia analýza formulácie prisahy „*nebude prihliadať na dary*“ však naznačuje, že prijímanie darov sa apriórne nepovažovalo za niečo neprípustné a že neboli všetky automaticky považované za úplatky. Neprípustné však bolo nechať sa ovplyvňovať prostredníctvom darov pri výkone úradu. Hranica medzi úplatkom a darom v skúmanom období bola dosť nejasná a dary mali v politickej kultúre 15. a 16. storočia protichodné významy.⁴⁵ V stredoveku i v ranom novoveku boli dary od jednotlivcov alebo miest vplyvným ľuďom a úradníkom bežným javom a zvyčajne mali motivovať dotyčných, aby sa prihovorili v prospech darcu v politickej či ekonomickej agende.⁴⁶ Napríklad vo Francúzsku bolo obdarovanie nových úradníkov ako prejav úcty právne v poriadku. Zákony, ktoré by zakazovali prijímať dary sudcom sa začali objavovať až v 16. storočí a do roku 1560 sa sudcom pripúšťali dary rýchlo podliehajúce skaze ako jedlo, víno a podobne. Zakázané boli len dary väčšej hodnoty a trvácnejšieho charakteru. O dobovej mentalite svedčí obhajoba sudcov, ktorí sa proti kritike prijímania darov bránili tým, že išlo o dary malé, od obidvoch strán a bolo by predsa „*neľudské a znakom pohrdania*“, ak by ich odmietli.⁴⁷

Otázne je, kedy si elity a vzdelaním a politickými právami disponujúca časť spoločnosti začali uvedomovať nebezpečnosť tejto bežne akceptovanej praxe a význam hranice medzi dávaním darov verejným úradníkom otvorene, bez nečestných úmyslov a dávaním podozrivých darov, či skôr úplatkov v tajnosti. Valentin Groebner vo svojej monografii prišiel k záveru,

⁴³ Archív mesta Košíc, H III/2 pur 8. Takto prisahal notár Joannes Zaskovszky podľa zápisu z 18. marca 1577.

⁴⁴ MV SR, Štátny archív (ďalej ŠA) v Levoči, fond (ďalej f.) Archív mesta Levoče, XXI. 86 Eid buchlin (Kniha prisah) z roku 1552, s. 20-23. Queschinovu prisahu do roku 1579 datuje ŽIFČÁK, František: *Kancelária mesta Levoče v 2. polovici 16. storočia*. Diplomová práca. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1974, s. 79.

⁴⁵ Fenomén daru, jeho spoločenské aspekty a význam podrobnejšie skúmali: DAVIS, Natalie Zemon. *The Gift in Sixteenth-Century France*. Oxford : University Press, 2000, s. 142-166; GROEBNER, Valentin. *Liquid Assets, Dangerous Gifts. Presents and Politics at the End of the Middle Ages*. Pennsylvania : University Press, 2002. (preklad Pameley E. Selwyn z originálu: *Gefährliche Geschenke. Korruption und politische Sprache am Oberrhein und in der Eidgenossenschaft am Beginn der Neuzeit*. Habilitationsschrift. Konstanz : Universitätsverlag, 2000).

⁴⁶ DAVIS, ref. 45, s. 143.

⁴⁷ DAVIS, ref. 45, s. 144-145.

že už koncom 14. storočia možno nájsť svedectvá o rozlišovaní verejných darov a tajných darov, ktoré vzbudzovali podozrenie z nekalej motivácie a vyvolávali kritiku.⁴⁸ Na jej základe sa postupne vytvárali nové slová a slovné spojenia, ktoré pomenúvali dávanie a prijímanie takýchto pochybných darov ako *simóniu*, či *Judášovu odmenu* a objavovali sa v právnych knihách, v prísazných formulách i polemických spisoch. Práve z obdobia neskorého stredoveku pochádza metafora *podmastiť (ruky)* na označenie dávania daru – úplatku.⁴⁹

Oveľa jednoznačnejší a nekompromisnejší postoj elít a vzdelaných vrstiev možno pozorovať na mestskej úrovni k prípadom sprenevery, t. j. protiprávneho prisvojenia si zvereného majetku, obyčajne peňazí. Špeciálne slovo pre spreneveru síce dobové pramene používali, no ešte ho terminologicky striktno nerozlišovali od krádeže. Takéto previnenie sa na lokálnej mestskej úrovni v skúmanom období posudzovalo oveľa prísnejšie než dnes a považovalo za vážny zločin, za ktorý hrozil odsúdenému až trest smrti.⁵⁰ Svedčí o tom aj prípad sprenevery mestských peňazí v slobodnom kráľovskom meste Bardejove z roku 1602. Zápis v súdnej knihe hovorí, že „*Abrahamus Zensel, mešťan nie z biednych pomerov, dokonca člen mestskej rady, bol prichytený pri sprenevere čiže krádeži takej, že mestské peniaze, ktoré bol zodpovedný počítat a spravovat pre mestskú radu, od niekoľkých, dokonca mnohých rôznych mužov prijal a na vlastný ošoh použil, z tejto veci bol usvedčený, a potom sa dokonca aj sám niekoľkokrát priznal, a s'atý.*“⁵¹

4. Korupcia a vladárske zrkadlá

Na politiku na vyššej úrovni nemala väčšina obyvateľstva prirodzene žiaden vplyv. Obsadenie dôležitých kráľovských, neskôr štátnych funkcií a postov bolo na vôli vládcov, ktorých prioritou bolo buď preferovanie vlastnej rodiny a familiárov z radov šľachty alebo predávanie úradov za peniaze. Len málokedy bolo prvoradé kritérium meritokracie, t. j. náležitej kvalifikácie na danú pozíciu. Tento pôvodne konfuciánsky princíp sa v Európe stal známym až s prekladom jeho diel v dobe osvietenstva a do praxe ho postupne aj s inými „antikorupčnými“ opatreniami zavádzali osvietenský panovníci.

Feudálny systém fungoval na princípoch familiarity a vzťahu patrón – klient, preto ani dobová spoločnosť nevnímala prejavy rodinkárstva či klientelizmu ako niečo neprípustné. Naopak, takéto vzájomné sociálne vzťahy sa z hľadiska morálky považovali za správne. Človek sa mal

⁴⁸ GROEBNER, Valentin. The City Guard's Salute. Legal and Illegal, Public and Private Gifts in the Swiss Confederation around 1500. In ALGAZI, Gadi – GROEBNER, Valentin – JUSSEN, Bernhard (eds.). *Negotiating the Gift: Pre-Modern Figurings of Exchange*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2003, s. 248.

⁴⁹ GROEBNER, *Liquid assests*, ref. 45, s. 75-77.

⁵⁰ Podľa § 213 platného Trestného zákonníka (čiastka 129/2005) Z. z. Slovenskej republiky č. 300/2005 sa sprenevery dopustí ten „(1) Kto si prisvojí cudziu vec, ktorá mu bola zverená, a spôsobí tak na cudzom majetku škodu...“ Podľa výšky škody a závažnosti okolností je trest odstupňovaný na rok až 15 rokov maximum. Trestný zákon § 213. ods. 1-4.

⁵¹ MV SR, ŠA v Prešove, pobočka Bardejov, f. Archív mesta Bardejov, Kniha s názvom Súdne zápisy a účty mesta 1559 – 1649, bez signatúry.

postarať o svoju rodinu a blízkych, a bohatí, vyššie postavení a vplyvní o svojich *klientov*, t. j. *famiáriov* a poddaných. Asymetrický a nerovnoprávny vzťah medzi politicky a ekonomicky silnejším patrónom a na ňom závislým klientom tvoril základ sociálneho systému feudalizmu. Pre zemepána bolo vecou prestíže vlastniť čo najväčší počet poddaných, pretože od toho závisela jeho moc, postavenie i bohatstvo, zároveň mal morálnu povinnosť chrániť ich a starať sa o ich blaho. Klienti neboli len poddaní, ale mohli pochádzať zo všetkých sociálnych vrstiev, aj z radov aristokracie. Klienti za ochranu, prístup k zdrojom, alebo možnosti postupu či sociálnej elevácie, poskytovali svojim patrónom prácu, príjem, hlasy, politickú či vojenskú podporu, teda prostriedky, ktoré patróni potrebovali k udržaniu si svojej moci a pozície.⁵²

Z tohto dôvodu prichádzala kritika spomenutých – z dnešného pohľadu korupčných – aktivít v politike i bežnom živote, o niečo neskôr než v cirkevnej oblasti. Spočiatku bola kritika opatrná a mala skôr podobu filozofických úvah a odporúčaní a týkala sa len niektorých aspektov politiky. Napríklad v 16. storočí, keď sa vo Francúzsku rozmohla prax kupovania si kráľovských úradov, sa intelektuáli zaoberali otázkou, či je kráľ povinný prihliadať na zásluhy pri udeľovaní úradov, alebo sa môže rozhodovať podľa vlastnej ľubovôle. Právnik a humanista Guillaume Budé vo svojom kompendiu *De l'institution du prince* venovanom francúzskemu kráľovi Františkovi I. priznával kráľovi nespochybniteľné právo vybrať ľudí, ktorých uznal za vhodných na daný úrad. Zároveň ho však nabádal, aby si nechal poradiť, aby boli vybraní tí správni ľudia, ktorí sa už nejako zaslúžili o blaho krajiny, a nie takí, ktorým ide len o vlastný zisk.⁵³ Podobne aj Jean Bodin vo svojom diele *Šesť kníh o štáte (Les Six livres de la République, 1576)* vyzdvihoval právo kráľa konať ako suverénny vládca, súčasne však rozpoznal problémy spojené s kupovaním úradov. Odporúčal, aby kráľ pri výbere do funkcií prihliadal nielen na uchádzačov pôvod, ale aj na jeho schopnosti. Súčasne pripúšťal, aby do funkcií boli zvolené aj osoby nešťachtického pôvodu alebo z biednych pomerov. Ak by sa o jeden post uchádzali dvaja muži rovnakých kvalít, mal sa v zásade uprednostniť urodzený pred neurodzeným, bohatý pred chudobným. Odôvodňoval to tým, že bohatí budú v menšom pokušení brať úplatky než ľudia z chudobných pomerov.⁵⁴

Slovo korupcia, resp. prívlastok korupčný a jeho synonymá však používali učitelia pri kritike niektorých politických praktík i ďalších javov už dávno predtým, v podstate od raného stredoveku. Vyskytujú sa hlavne v tzv. *Panovníckych zrkadlách* (lat. *specula principum*, nem. *Fürstenspiegel*). Boli to príručky určené pre panovníkov a menších lokálnych vládcov obsahujúce rady a odporúčania pre dobré vládnutie. Niektoré opisovali konkrétnych panovníkov, ktorí boli príkladmi vzorného, dobrého kresťanského vládára a teda hodní nasledovania,

⁵² MARSHALL, Gordon. Patron-client relationship. In *A Dictionary of Sociology*. Oxford : University Press, 1998. Dostupné na internete: <http://www.encyclopedia.com/doc/1O88-patronclientrelationship.html>

⁵³ DAVIS, ref. 45, s. 159-160. Spis venoval kráľovi vo forme rukopisu v roku 1519, tlačou bol vydaný až v roku 1547. <http://www.answers.com/topic/guillaume-bude#ixzz1SqcnQjEz>

⁵⁴ DAVIS, ref. 45, s. 160-163.

iné naopak, uvádzali činy a spôsoby vládnutia zlých vládcov a mali slúžiť ako odstrašujúci príklad. Tieto „vladárske“ alebo „panovnícke zrkadlá“ vznikali často pri príležitosti zvolenia nového vládcu, najmä ak išlo o mladého a neskúseného následníka.

Do kategórie takýchto panovníckych zrkadiel spadá napríklad aj dielo uhorskej proveniencie *Ponaučenia Imrichovi (Libellus sancti Stephani Regis De institutione morum ad Emericum Ducem*, asi 1013 – 1031), ktoré pre svojho syna Imricha nechal zostaviť podľa podobných dobových textov európskych vládcov prvý uhorský kráľ Štefan I.⁵⁵ Boli to pravidlá dobrého vládnutia, ktorými otec kráľ poučá svojho syna a vyzýva ho, aby rešpektoval kresťanské vlastnosti, zbožnosť, toleranciu, atď.

Zámerom neskorších vladárskych zrkadiel boli pokusy o nápravu vládcov (*correctio principis*), pričom ich zostavovatelia čerpali inšpiráciu aj z teologických debát cirkevných autorov o simónii a nepotizme.⁵⁶ Medzi 14. a 16. storočím naberali na význame „reformačné“ idey o vláde, podľa ktorých sa mala obnoviť údajná pôvodná „dobrá forma vlády“. Tieto myšlienky zaznievali opakovane v časoch krízy, či už po prehratej vojne, alebo zajatí či chorobe vládcu.

Medzi najznámejšie príručky tohto typu z obdobia renesancie patrí knižka *Výchova kresťanského vladára* (1516) Erazma Rotterdamského, venovaná mladému kráľovi Karolovi V. Erazmus neskôr medzi potenciálnymi adresátmi videl aj ďalších európskych vládcov, ako Henricha VIII., Františka I. alebo Ferdinanda Habsburského.⁵⁷ V diele zobrazil ideál kniežat'a vladára a jeho pomocníkov, ktorí sa majú riadiť všeobecnými princípmi cti a kresťanskou morálkou a správať sa ako verní služobníci svojho ľudu. Čestnosť majú vyžadovať aj od svojich úradníkov a úrady a čestné funkcie majú prideliť len tým najčestnejším, ktorí sú ochotní urobiť všetko pre verejný prospech.⁵⁸

V rovnakom roku dokončil Thomas More svoju *Utópiu*, opis ideálnej spoločnosti a štátneho zriadenia.⁵⁹ V istom zmysle do tejto kategórie dobovej literatúry možno zaradiť aj dielo *Dvoran* (1528) od Baldassare Castiglioneho.⁶⁰ K dielam tohto druhu patrí aj spis uhorského humanistu

⁵⁵ SZENTPÉTERY, Emericus. *Libellus de institutione morum*. In *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. 2. Budapest, 1938, s. 611-627; NEMERKÉNYI, Előd. The Religious Ruler in the Admonitions of King Saint Stephen of Hungary. In AL-AZMEH, Aziz – BAK, János M. (ed.). *Monotheistic Kingship: The Medieval Variants*. Budapest : Central European University, 2004, s. 231-247.

⁵⁶ SLANIČKA, Simona. *Acceptio personarum impedit iustitiam. Erziehung zur Korruptionsbekämpfung in mittelalterlichen Fürstenspiegeln*. In GRÜNE, Niels – SLANIČKA, Simona (ed.). *Korruption - Historische Annäherungen an eine Grundfigur politischer Kommunikation*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2010, s. 99 a nasl.

⁵⁷ ERAZMUS, Rotterdamský. *Výchova kresťanského vladára*. Preklad, predhovor a doslov Imrich Nagy. Trnava : Filozofická fakulta TU v spolupráci s ČŠK, 2009, s. 13. V latinskom origináli dostupné na internete: ROTERODAMUS, Desiderius Erasmus. *Institutio principis christiani*. Ēulogos, 2007. <http://www.intratext.com/IXT/LAT0924/>

⁵⁸ ERAZMUS, ref. 57, s. 216-217.

⁵⁹ MORE, Thomas. *Utopie*. Z latinského originálu preložil Bohumil Ryba. Praha : Orbis , 1950. Originálny latinský text a anglický preklad dostupný na internete: <http://www.luminarium.org/renlit/morebib.htm>

⁶⁰ CASTIGLIONE, Baldassare. *Kniha o dvoranovi (Il Libro del Cortegiano)*. Bratislava : Tatran, 1985.

Martina Rakovského *O svetskej vrchnosti* (1574) venovaný cisárovi Maximiliánovi II.⁶¹ V prvej knihe definuje vrchnosť ako ľudí, ktorí z božej vôle riadia ostatných, pričom ich úlohou má byť rozširovať dobro a zabrániť zlu. Dobrý štát je podľa neho taký, v ktorom sa spravodlivosť vykonáva tak, že sa všetko vyvíja priaznivo a všetci majú zo štátu čo najväčší prospech. Za protiklad usporiadaného štátu považuje tyranu a anarchiu. V poslednej časti prvej knihy vymenúva konkrétne úlohy vládcu a v tretej knihe vymenúva vlastnosti, ktoré by mal mať dobrý a cnostný vládca: zbožnosť, rozumnosť, spravodlivosť, udatnosť, umiernenosť, láskavosť a štedrosť.⁶² Na vládcu kladie Rakovský najvyššiu miery zodpovednosti a vysoké morálne nároky, keď píše, že vládca by mal byť vzorom a zrkadlom pre ostatných, pretože ako sa správa vládca, tak sa bude správať i celá krajina.

Podrobný rozbor viacerých vladárskych zrkadiel poukázal na to, že autori týchto politických spisov považovali za korupčné nasledujúce tri okruhy javov: 1. prehrešky voči dobrému vládnutiu, t. j. tyranu; 2. kupovanie úradov a úplatky úradníkom; 3. podvodnícke obchodné praktiky.⁶³

Ak spomíname vladárske zrkadlá, musíme spomenúť aj spis *Vladár* Niccola Machiavelliho, ktorý na prvý pohľad patril medzi tieto tradičné príručky. Dielo venované Lorenzovi Medicimu bolo vydané päť rokov po jeho smrti v roku 1532, hoci napísané bolo asi už v roku 1513. Pozrime sa naňho trochu bližšie, pretože v skutočnosti išlo o myšlienkovú inovatívnu prácu, ktorá je všeobecne považovaná za prvé dielo modernej politickej filozofie a Machiavelli za prvého teoretika moderného štátu.

Zjednodušene povedané, kým predchádzajúci autori vladárskych zrkadiel boli idealisti, Machiavelli bol realista. Dielo vzbudilo šok a kontroverzie, keďže obsahovo bolo v príkrom rozpore s dovtedajšími kresťanskými hodnotami a intelektuálnymi ideálmi a názormi na to, čo je morálne správne a ako má vyzeráť politika. Zatiaľ čo ostatní autori sa zaoberali abstraktným ideálom kresťanského vladára a dobrého vládnutia, či dokonca opisom utopickej spoločnosti, Machiavelli vychádzal z dobovej reality a otvorene zaujal pragmatické stanovisko založené na predpoklade, že ľudia sa neriadia mravnými ideálmi, ale materiálnymi záujmami. Poprel, že by vládnutie bolo založené na božej vôli a že by sa politika mala riadiť morálnymi zásadami. Naopak, vladári by mali byť predovšetkým silní a ich vláda by sa mala posudzovať podľa účinku použitých opatrení. Za ideálnu formu vlády pre dobové štáty Apeninského polostrova považoval diktatúru.

⁶¹ RAKOVSKÝ, Martin. *Opera Omnia / Martini Rakovský a Rakov*. Preklad Miloslav Okál. Bratislava : Veda, 1974. Text *O svetskej vrchnosti* (*De magistratu politico. Libri tres*) dostupný aj na internete: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/408/Rakovsky_Spis-10-O-svetskej-vrchnosti

Pozri aj: NAGY, Imrich. Paralely medzi *Institutio principis Christiani* Erazma Rotterdamského a *De magistratu politico* Martina Rakovského. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2007, roč. 10, s. 272-281.

⁶² RAKOVSKÝ, ref. 61, s. 37-54.

⁶³ SLANIČKA, ref. 56, s. 121-22.

Machiavelli v diele poskytuje praktický návod, čo má vládár robiť, aby dosiahol svoje ciele. K úspešnému vládnutiu podľa neho nestačí len snaha dobre spravovať štát. Vládár musí okrem múdrosti vedieť využiť lesť a pretváрку, no ak si to vyžadujú okolnosti, má použiť aj kruté, násilné a kriminálne prostriedky, pretože len tak dokáže poraziť svojich protivníkov. Pojem „machievellizmus“, ktorý najlepšie vystihuje heslo „účel svätých prostriedky“, sa preto v politike začal neskôr používať na označenie nemorálnych a bezohľadných spôsobov na získanie a udržanie si moci. V období protireformácie sa toto dielo dostalo v katolíckych krajinách na zoznam zakázaných kníh (1559), údajne pre rozšírenie politickej korupcie vo Francúzsku a vyškrtnuté bolo až v roku 1890.⁶⁴ *Vládár* je kvôli oddeleniu morálky a politiky prijímaný kontroverzne dodnes, no význam diela spočíva v tom, že autor realisticky opísal politické praktiky vtedajšej doby.

5. Súdnictvo

Súdnictvo je oblasťou, v ktorej sa problém korupcie vnímal obzvlášť citlivo zrejme od nepamätati. Pod korupciou v súdnictve rozumieme najmä prijímanie úplatku, ktorý má za cieľ ovplyvniť sudcu v jeho rozhodovaní v prospech poskytovateľa. Ako sme spomenuli vyššie, isté dary sudcom, najmä potravínové, rýchlo podliehajúce skaze boli prípustné a v dobovej mentalite boli akýmsi prejavom úcty sudcovi, ktorý ich mohol prijímať verejne od obidvoch sporiacich sa strán. Hlavný rozdiel medzi takýmto „úctivým“ darom a úplatkom bol ten, že na rozdiel od daru, ktorý bol verejný a spravidla menej hodnotný, úplatok sa dával tajne a zvyčajne vo forme peňazí. Úplatkom však mohol byť aj nepeňažný dar, v podstate hocikajký predmet nejakej hodnoty, či príslub odmeny vo forme privilégia, výhody, povýšenia, skrátka všetko, čo mohlo byť pre sudcu atraktívne a ovplyvniť jeho rozhodnutie.

Neprípustné a teda potenciálne korupčné správanie sudcov však malo aj v tom čase i ďalšie podoby. Viaceré právne pramene raného stredoveku nadväzovali na cicerónsky koncept, ktorý rozoznával tri príčiny, ktoré ohrozujú spravodlivé súdnictvo a to *gratia*, *potentia* a *pecunia*.⁶⁵ *Pecunia* – peniaze, znamenali úplatok. *Gratia* predstavovala priazeň či priateľstvo sudcu k jednej stránke sporu, ale zahŕňala aj rôzne podoby klientelizmu. *Potentia* – nátlak, mohol byť namierený na sudcu, ktorý by sa obával následkov, ak by rozhodol spravodlivo, alebo na stránku sporu, ktorá by bola zastrašovaná, aby si nenárokovala na súde svoje práva v plnom rozsahu. V niektorých právnych prameňoch sa vyskytli aj sankcie voči sudcom, ktorí by bezdôvodne odkladali súdny proces, alebo prípad odmietli súdiť.⁶⁶ Výnimočne dokonca nájdeme aj výhrady proti chybným rozsudkom, ktoré sudca vyniesol z nedbanlivosti (*imprudencia*), či neznalosti (*ignorantia*).⁶⁷

⁶⁴ MACHIAVELLI, Niccolò. *Vládár. (De Principatibus/Il Principe)*. Preklad Pavol Koprda – Blahoslav Hečko; Doslov Miroslava Vallová. Bratislava : Tatran, 1992; tiež pozri: NAGY, Imrich. Machiavelli a Erasmus Rotterdamský – jeden konfrontačný pohľad na dvoch humanistov v kontexte Európy prvej tretiny 16. storočia. In *Acta Historica Neosoliensia*, 2006, roč. 9, s. 213-224.

⁶⁵ HOEFLICH, M.H. Regulation of Judicial Misconduct from Late Antiquity to the Early Middle Ages. In *Law and History Review*, 1984, roč. 2, č. 1, s. 81- 82.

⁶⁶ HOEFLICH, ref. 65, s. 89, 94.

⁶⁷ HOEFLICH, ref. 65, s. 82 a nasl.

V skutočnosti však nemožno predpokladať, že tieto zásady by boli uplatňované v stredovekej súdnej praxi. Nedostatok prameňov súdnej proveniencie pre toto obdobie nám ani nemožno vysloviť jednoznačné závery. Vzhľadom na niektoré známe črty stredovekého súdnictva ako božie súdy, očistné prísahy alebo používanie tortúry v ranom novoveku je zrejmé, že vtedajší výkon spravodlivosti mal často ďaleko k racionálnym procesným a dokazovacím metódam. Tiež pokiaľ ide o ranonovoveké obdobie, doterajší výskum nezhrmaždil dostatok podkladov na vyslovenie definitívnych záverov. Zdá sa však, že poskytovanie úplatkov, resp. niektoré ďalšie formy korupcie v súdnictve boli síce v skúmanom období všeobecne považované za nemorálne a odsúdeniahodné, ale tieto „ľudové“ postoje obvykle neboli v zákonoch adekvátne vyjadrené, t. j. neboli formálne pomenované, ani definované a toľž nie účinne sankcionované. Napríklad zákonník *Constitutio Criminalis Carolina* schválený v roku 1532 a pôvodne zamýšľaný pre krajiny Svätej ríše rímskej, obsahoval detailné ustanovenia trestného, procesného i hmotného práva pre rôzne kriminálne i civilné delikty. V úvodnej časti síce predpisoval prísahu pre sudcu a prísediacich, ktorou mali sľúbiť, že budú súdiť a vynášať rozsudky pre bohatých, rovnako ako pre chudobných a nedajú sa ovplyvniť priateľstvom, nepriateľstvom, úplatkami ani darmi, no sankcie voči porušeniu prísahy v ňom už nenájdeme.⁶⁸

Žiaľ, dobové právnické pramene nám o korupcii v súdnictve veľa nepovedia, mnohé sa ale dá zistiť zo spôsobu zobrazenia sudcov či právnikov vo výtvarnom umení. Pripomeňme si, že Ambrogio Lorenzetti namaloval Spravodlivosť nielen ako dôležitú súčasť dobrej vlády, no osobitne ju zobrazil ešte raz na tom istom obraze vľavo. Veľkosť postavy a jej umiestnenie na tróne, kde balansuje váhy, ktoré drží Múdrost' a vyvažuje distributívnu (vyrovnávajúcu, rovnostársku) a komutatívnu (rozdeľujúcu) spravodlivosť, svedčia o zásadnom význame spravodlivého súdnictva pre dobrú vládu. Naopak za zlej vlády bola Spravodlivosť zvrhnutá zo svojho trónu, podriadená Tyranovi, zviazaná a bezmocná s rozbitými váhami nemohla už plniť svoju úlohu.

Erazmus Rotterdamský v siedmej časti svojho diela *Výchova kresťanského vladára* venovanej úradom a úradníkom, označil korupciu sudcov za najťažší zločin.⁶⁹ Podobne aj uhorský humanista Martin Rakovský staval v spise *O svetskej vrchnosti spravodlivosť nad všetky ostatné cnosti vladára*, ktorý sa podľa neho nemal držať drsných a prísnych zákonov, ale mal sa prizerať aj na okolnosti a spravodlivosť.⁷⁰ To, že Spravodlivosť bola súčasťou vlády je pochopiteľné, keďže súdna právomoc sa od výkonnej, resp. administratívnej oddelila v západnej Európe až začiatkom 19. storočia.

⁶⁸ *Des allerdurchleuchtigsten großmechtigsten vnüberwindlichsten Keyser Karls des fünffien: vnnd des heyligen Römischen Reichs peinlich gericht's ordnung / auff den Reichsztügen zu Augspurgk vnd Regenspurgk.* Mainz : 1533. Dostupné na internete: http://de.wikisource.org/wiki/Index:Constitutio_criminalis_Carolina

⁶⁹ ERAZMUS, *Institutio principis*, ref. 57, časť 7, s. 8-11.

⁷⁰ RAKOVSKÝ, ref. 61, s. 461-64, 519-524.

Citlivé vnímanie problému korupcie v stredovekom a rannonovovekom súdnictve prezrádza fakt, že viacero výtvarných umelcov i dramatikov v období renesancie i neskôr sa inšpirovalo antickým príbehom drastickej spravodlivosti o sudcovi Sisamnovi, ktorý popisuje vo svojich *Dejinách* grécky historik Herodotos.⁷¹ Podľa Herodota, perzský kráľ Kambýses II. (vládol 529 – 522 pred naším letopočtom) odsúdil člena kráľovského súdneho dvora Sisamna, ktorý za úplatok vyniesol nespravodlivý rozsudok, k obzvlášť krutému trestu: nechal ho zaživa stiahnuť z kože. Za Sisamnovho nástupcu ustanovil jeho syna Otanesa a z otcovej kože nechal na výstrahu narezat' remene a potiahnuť nimi kreslo, na ktorom mal Otanes ako nový sudca sedieť, aby na to pamätal počas rokovaní súdu.⁷²

Jedno z najskorších známych zobrazení tohto námetu pochádza od nizozemského maliara Gerarda Davida, ktorý ho na objednávku členov mestskej rady v Bruggách namaloval na dvojici obrazov *Kambýsov súd* a *Sisamnesovo stiahnutie z kože* (1498 – 1499). Obrazy viseli na radnici v miestnosti, kde prebiehali rokovania súdu a mali mestským radným pánom pripomínať, aby súdili spravodlivo, bez úplatkov a bez ohľadu na finančné záujmy.⁷³

Tento námet môžeme nájsť aj v Uhorsku, aj keď v pozmenenej podobe, prispôsobenej miestnym pomerom. Ide o obraz datovaný do roku 1688 s názvom *Spravodlivý súd*, ktorý pôvodne visel v mestskej radnici v Starej Ľubovni.⁷⁴ Zobrazuje udalosť z obdobia tureckých vpádov a Thökölyho povstania. Podľa legendy richtár Starej Ľubovne Jakub Demek sa stal spojencom Turkov, no po ich vyhnaní z Uhorska a potlačení povstania bol zbavený funkcie a richtárom sa stal jeho syn. Starý Demek z pomsty zakladal v meste požiare. Podľa jednej verzie bol prichytený, podľa inej si syn nechal otca zavolať a spýtal sa ho, aký trest by udelil niekomu, kto podpaľuje mesto. Otec odpovedal, že by ho nechal stiahnuť z kože a upáliť. A presne tento rozsudok nechal syn vykonať na otcovi. Na obraze je vyobrazený súd, pričom nad synovou hlavou je zavesená otcova koža s latinským nápisom (v dolnej časti je ten istý nápis aj v poľštine), ktorý pripomínal sudcom, aby neprihliadali na dary a prosby, ale boli vo svojom rozhodovaní spravodliví.⁷⁵

V prvej polovici 16. storočia zobrazil Hans Holbein sudcu satiricky, ako sedí na stolci a odvracia sa od chudobného smerom k bohatému, ktorý práve vyberá z vrečka peniaze, aby ho podplatil. Zozadu prichádza smrčka predstavujúca sudcovu predchádzajúcu obeť so železným golierom na krku a s reťazou, aby sa chopila sudcovskej palice a zlomila ju. Ilustráciu

⁷¹ Napríklad tragédia *Cambyses* (1569) od Thomasa Prestona; odkaz na kráľa Kambýsa nájdeme aj v úvodnom citáte Shakespearovho *Henricha V.* Je pritom zaujímavé, že kým Herodotos uvádza príbeh ako príklad Kambýsovej tyranie a krutosti, v stredoveku slúžil ako morálna výstraha a príklad spravodlivého trestu pre skorumpovaného sudcu. GROEBNER, *Liquid assests*, ref. 45, s. 78-79.

⁷² HERODOTOS. *Dejiny*. Piata kniha. 25. Preklad Július Špaňár. Bratislava : Tatran, 1985, s. 302.

⁷³ Dnes sú obrazy vystavené v Groeningemuseum v Bruggách, Belgicku.

⁷⁴ Neskôr bol obraz premiestnený do Krajského múzea v Prešove, dnes sa nachádza v Ľubovnianskom múzeu v barokovom paláci na Ľubovnianskom hrade.

⁷⁵ Webová stránka Ľubovnianskeho múzea – hradu v Starej Ľubovni (posledný náhľad 28. júna 2011) : <http://www.muzeumsl.sk/news/a7-divov-lubovnianskeho-muzea>

sprevádza text, ktorý adresuje smrť sudcovi: „*Vežmem ťa spomedzi tvojich ľudí ty sudca skorumpovaný darmi, smrť neušetří ani teba, inde ťa ja zanesiem.*“ Obraz je súčasťou cyklu *Tanec smrti*, ktorý zobrazoval Smrť v mnohých podobách, v ktorých konfrontovala osoby z rôznych oblastí života.⁷⁶ V umení 15. a 16. storočia to bola rozšírená téma a mala pripomínať všetkým, že majú žiť v cnosti a byť pripravení na smrť, keďže tá prichádza nečakane, bez varovania a nemohli jej uniknúť ani zbožní ľudia.⁷⁷ Cyklus obsahoval aj ilustrácie skorumpovaného právnika a člena mestskej rady. Právnik je zobrazený ako prijíma peniaze od bohatého klienta a v úzadí stojí skormútený chudobný muž, text pod obrázkom hovorí: „*Prešibaný muž videl zlobu, ktorá by dostala nevinného do väzenia a nejakým spôsobom práva dokáže poškodiť chudobného.*“ Podobne aj člen mestskej rady, ktorému na pleci sedí diabol ako symbol pokušenia, stojí obrátený chrbtom k chudobnému prosebníkovi a pozorne počúva bohatého šľachtica a sprievodný text znie: „*Kto si ucho zapcháva, keď sa bedár krikom ozýva, bude raz volať tiež, ale vyslyšaný nebude* [citát z Knihy prísloví XXI.]. *Bohatému si poradil zakaždým, no chudobného nepočuješ. V tvoj posledný deň budeš kričať, ale Boh sa bude správať k tebe rovnako ako ty k chudobným.*“ Holbeinove rytiny *Tanca smrti* ovplyvnili mnohých ďalších a boli v Európe veľa krát imitované ešte aj v 19. storočí.⁷⁸ Satirický nádych má aj obraz – karikatúra *Dedinský právnik* (asi 1615 – 1621) od Pietra Brueghela mladšieho, zobrazujúci dedičanov čakajúcich v právnickej kancelárii s potravinovými darmi. Poukazuje v ňom na predajnosť právnikov, ktorí za peniaze a dary prekrúcajú právo.⁷⁹ Tento námet bol v tej dobe veľmi populárny a Brueghelovo zobrazenie veľa krát napodobňované. Rovnaký námet zobrazil v roku 1628 napríklad aj Pieter de Bloot a pridal aj veľavravný nápis: „*Súd sa pre ovcu a prídeš o kravu.*“⁸⁰

O tom, že advokáti a právnici nemali veľmi dobrú povest' ani v Uhorsku, svedčí aj ich kritika z pera Martina Rakovského v spise *O rozvrstvení obyvatelstva a příčinách štátnych prevratov* (*Libellus de partibus rei publice et causis mutationum regnorum imperiorumque*, 1560), v ktorom sa inšpiroval Aristotelovou *Politikou* i vlastnou skúsenosťou pisára Uhorskej

⁷⁶ Kolekciu 41 ilustrácií vydali prvýkrát pod francúzskym názvom *Les Simulachres & Historiées Faces de la Mort avtant elegamment pourtraictes, que artificiellement imaginées* bratia Trechselovci v Lyone (1538), na základe rytín zhotovených Hansom Lützelburgerom podľa Holbeinových návrhov z rokov 1523 – 26, autorom textov a sprievodných veršov bol francúzsky humanista Gilles Corrozet. *Les simulachres [et] historiées faces de la mort : commonly called "The dance of death."* The Holbein Society's fac simile reprints. Ed. a preklady Henry Green. Manchester : A. Brothers; London : Trübner and Co., 1869. Dostupné na internete: <http://www.archive.org/details/lessimulachreset01greeuoft>

⁷⁷ Ilustrácie nadväzovali novým satirickým spôsobom na tradičný alegorický žáner neskorého stredoveku *Danse Macabre*, ktorý pripomínal všetkým smrť, krehkosť života a márne úspechy v pozemskom živote. Bez ohľadu na postavenie, smrť pozýva všetkých, zvyčajne pápeža, cisára, kráľa, dieťa a pracujúceho na tanec do hrobu. SIEGFRIED, Wollgast. *Zum Tod im spätem Mittelalter und in der frühen Neuzeit*. Berlin : Akademie Verlag, 1992, s. 4-7, 15.

⁷⁸ Príklady niektorých imitátorov na: <http://www.dodedans.com/Eholbein18.htm>

⁷⁹ Niektorí obraz považujú len za kópiu diela Brueghela staršieho. Zachovali sa len obrazy od Brueghela mladšieho a to v mnohých kópiách; nachádzajú sa okrem súkromných zbierok napr. v Museum voor Schone Kunster v Ghente, v Belgicku alebo v Art Gallery of South Australia v Adelaide. Pôvodne sa však výjav považoval za kanceláriu vyberača daní. FOLIE, J. *Pieter Brueghel de Jonge*. Exhibition catalogue. Maastricht, 1993, no. 7.

⁸⁰ BRINK, P. van den (ed.). *Brueghel Enterprises. Exhibition catalogue*. Maastricht, 2001, no. 41, s. 181.

kráľovskej komory v Bratislave.⁸¹ Právnikov kritizoval za ochotu obhajovať nepravdu pre zisk, za použitie nečestných a bezohľadných prostriedkov a za to, že zneužívajú svoje rečnícke umenie na získanie sudcu na svoju stranu, čím spôsobujú bezprávie.⁸²

Záver

Pri skúmaní korupcie v stredoveku a ranom novoveku je dôležité na sledovať vývoj významu a používania slova korupcia a jeho odvođenín, no rovnako skúmať i dobový postoj k jednotlivým formám korupčného konania, predovšetkým, či boli považované za neprípustné či čiastočne prijateľné alebo boli bežne akceptované. Slovo *korupcia* (*korupčný*) sa vyskytuje už v prameňoch zo 14. a 15. storočia a odkazovalo na podobný pojem korupcie, aký máme dnes. Oblasť, na ktorú sa vtedajší pojem vzťahoval, bola v istom zmysle širšia. Zdôrazňoval sa negatívny morálny aspekt a bol preto ľahko zameniteľný inými výrazmi, ktoré vyjadrovali morálnu skazu. Napríklad korupcia v cirkvi, simónia, sa označovala aj takými expresívnymi výrazmi ako krádež, duchovná prostitúcia, znásilnenie, zneužitie svätého zväzku, či dokonca lepra a sodomia.

Hoci niektoré formy korupčného správania existovali už pred týmto obdobím a boli už vtedy všeobecne považované za neprijateľné, v dobových diskurzoch neboli nevyhnutne označované ako *korupcia*. Častejšie sa používali špecifické termíny pre konkrétne formy korupcie, ako napr. simónia, sprenevera (krádež), či úplatok („zlý“ dar).

Ak zoberieme do úvahy nielen formálne hľadisko, t. j. konkrétne použitie slova korupcia (*korupčný*) v dobových prameňoch (čo nakoniec nemuselo, ako sme si ukázali korešpondovať s obsahovým významom korupcie ako ju chápeme dnes), ale aj konkrétne formy korupčného správania, bez ohľadu na to, ako ich ľudia v tej dobe pomenúvali, môžeme skonštatovať, že diskurz o korupcii v cirkvi a politike existoval už v ranom stredoveku. Spočiatku bol však pravdepodobne limitovaný viac menej len na okruh vzdelancov. Tieto intelektuálne rozpravy dlho nemali žiaden zásadný vplyv na utváranie zákonných noriem a ak aj niekto doplatil na svoje korupčné praktiky, išlo skôr o dôsledok mocenského boja, než o postih za neprijateľné správanie. S týmto pôvodne intelektuálnym spochybňovaním etickosti istých foriem správania sa väčšina spoločnosti stotožňovala len pomaly a s dlhším časovým odstupom. O zmene hodnôt a postojov spoločnosti môžeme hovoriť až vtedy, keď sa kritika týchto javov všeobecne rozšírila do takej miery, že nakoniec viedla kompetentných aj k disciplinárnym opatreniam a legislatívnym zmenám.

Ako príklad môžeme uviesť dva najtypickejšie korupčné prejavy cirkevnej politiky, simóniu a nepotizmus. Simónia bola kritizovaná teológmi už od raného stredoveku, no cirkev prijala

⁸¹ OKÁL, Miloslav. Život a dielo Martina Rakovského. I. diel. Martin : Matica slovenská, 1979, s. 193, 197.

⁸² OKÁL, ref. 81, s. 196-197.

disciplinizačné opatrenia na jej odstránenie až v 16. storočí, i to až pod tlakom reformačného hnutia. O niečo dlhšie, do druhej polovice 17. storočia, trvalo, kým cirkev dospela k názoru, že nepotizmus nie je vhodný spôsob, ktorým by sa mala riadiť pri menovaní kardinálov.

Začiatky kritiky korupcie v oblasti politiky možno vidieť v tzv. vladárskych zrkadlách a filozofických spisoch, ktoré sa zaoberali vlastnosťami a štýlom vládnutia dobrého, resp. zlého vládcu, za ktorého sa považoval tyran. Tejto ranej kritike neušla ani prax kupovania úradov a úplatky úradníkom. Tieto idealistické spisy však boli veľmi vzdialené realite dobovej politiky, ktorú najrealistickejšie opísal vo svojom diele *Vladár* N. Machiavelli. Najcitlivejšie vnímala široká verejnosť korupciu v súdnictve, o čom svedčia expresívne zobrazenia sudcov a advokátov v dobovom umení, ktoré slúžili ako odstrašujúci príklad a zároveň ako morálne ponaučenia. Tento postoj si však nenašiel adekvátne a účinné vyjadrenie aj v legislatíve.

Viacere formy správania, ktoré sú dnes definované ako korupčné, však boli v stredoveku a ranom novoveku bežnou praxou a vtedajšia spoločnosť ich považovala za prirodzený stav a beh vecí. Nepotizmus (rodinkárstvo), protekcia či klientelizmus a kumulovanie funkcií boli bežnými javmi v politickom i každodennom živote stredovekej i ranonovovekej stavovskej spoločnosti, ktorá sa riadila systémom patrón – klient a princípom familiarity. Starosť o vlastnú rodinu, priateľov či klientov sa považovala za morálnu povinnosť. Princípy meritokracie a počiatky „antikorupčných“ opatrení sa začali presadzovať až v období osvietenstva. Napríklad prvé zákonné opatrenia, ktoré by zakazovali kumulovanie stoličných funkcií boli v Uhorsku schválené až v rokoch 1722 – 1723, pričom sankcie za porušenie tohto zákona boli doplnené v rokoch 1725 a 1727.⁸³

Zjednodušene by sa korupčné aktivity v stredoveku a ranom novoveku dali rozdeliť do troch kategórií. Prvá obsahuje javy, ktoré boli vnímané ako eticky problematické a korupčné už oddávna, v minulosti, rovnako ako aj dnes (sprenevera a korupcia v súdnictve). Druhá kategória zahŕňa vzorce správania, ktoré sa za všeobecne problematické a korupčné začali považovať postupne, či už v priebehu stredoveku (simónia), raného novoveku (nepotizmus), alebo až novoveku (klientelizmus, kumulovanie funkcií či konflikt záujmov). Do tretej kategórie patria tie formy korupčného správania, ktoré sú síce v súčasnosti považované za pochybné a zväčša aj legálne postihnutelné, no na rozdiel od stredoveku nie sú už označované prívlastkom korupčné (podvodné obchodné praktiky, úžera).

Vzhľadom na nedostatočnosť definovania korupcie len cez platné zákonné postihy, užitočná je Heidenheimerova farebná typológia, pretože rozlišuje aj mieru prijateľnosti problematických foriem správania väčšinou spoločnosti. Samozrejme môže nastať situácia, že isté formy správania vníma spoločnosť v danom regióne a čase značne kontroverzne a je ťažké, ba priam nemožné určiť, či dané správanie väčšina spoločnosti schvaľuje alebo naopak odsudzuje.

⁸³ Pozri štúdiu Tomáša Januru *Nepotizmus: „skrytá“ stránka fungovania Liptovskej a Oravskej stolice v 18. storočí* v tomto čísle.

Je jasné, že pri určovaní hranice medzi ešte prijateľným a už neprijateľným korupčným správaním v politike, štátnej a verejnej sfére, hrajú rozhodujúcu úlohu morálne postoje hodnotiaceho, a tie sú zas viac či menej ovplyvnené všeobecnými normami a hodnotami spoločnosti a doby, v ktorej žije. Preto bolo, je, a zrejme aj v budúcnosti bude určovanie postojov spoločnosti k potenciálnym korupčným aktivitám do istej miery relatívne.⁸⁴

Cituj:

SZEGHYOVÁ, Blanka. Korupcia v stredoveku a ranom novoveku. In *Forum Historiae*, 2011, roč. 5, č. 2. ISSN 1337-6861. http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2011/texty_2_2011/szeghyova.pdf

...

Mgr. Blanka Szeghyová, PhD. pracuje ako vedecká pracovníčka na oddelení raného novoveku v Historickom ústave SAV. Zaoberá sa najmä dejinami miest a dejinami súdnictva, zločinu a trestu. Zoznam publikácií a projektov, ako aj ďalšie informácie pozri: <http://www.history.sav.sk/cv/szeghyova/szeghyova%20sk>

---

⁸⁴ Pozri napríklad relativizovanie negatívneho významu nepotizmu americkým autorom Adamom Bellowom, ktorý rozlišuje dobrý a zlý nepotizmus a pokladá ho za základný inštinkt v sociálnej biológii ľudí i zvierat a pozitívny faktor evolúcie. BELLOW, Adam. *In Praise of Nepotism: A Natural History*. New York : Doubleday, 2003.